

SPRIATEĽI SA S VOTRELCOM – KALENDÁR DEJÍN ČITATEĽSKEJ KULTÚRY (recenzia)

MARIÁN KAMENČÍK

TRÁVNIČEK, J.: *Kulturní vetřelec. Dejiny čtení – kalendárium*. Brno: Host, 2020. 272 s.

Dve dekády poznáme literárneho vedca Jiřího Trávnička ako popredného odborníka na problematiku čítania, čitateľa, čitateľstva, čitateľskej kultúry a s tým súvisiacich fenoménov, čo veľmi dobre dokladá aj jeho bohatá knižná produkcia sústredená na tieto témy. Po odborných a vedec-kých prácach *Čtete?* (2008), *Čtenáři a internauti* (2011), *Překnížkováno* (2014), *Reading Bohemia* (2015), *Česká čtenářská republika* (2017) a *Rodina, škola, knihovna* (2019) prichádza s knihou koncipovanou ako kalendárium čítania a čitateľskej kultúry, v ktorom koncentruje v inom informačnom disponovaní všetku bohatú faktografiu, ktorú v predchádzajúcich knihách interpretačne a metodologicky usúvzťažňoval do analýz a syntéz. Naopak, teraz mimoriadne dobre zorientovaný v udalostiach čitateľského sveta, pripravil podrobný, na časovú os prehľadne uložený rad historických faktov týkajúcich sa kultúrnej gramotnosti, materiality čítania, zázemia čitateľskej kultúry, inštitucionálnej regulácie tvorby i čítania, sociálnych kontextov čítania, ikonografie čítania, mediality, reflexie čítania a iných kultúrnych a sociálnych aspektov súvisiacich s týmto fenoménom. Autor kalendária ich vie rozviesť na drobné, tak aby jednak identifikoval dôležité body čitateľskej kultúry umiestnené v čase i priestore a jednak dokáže tieto body zosieťovať, aby ponúkol vzťahovú predstavu o niektorých čitateľských tendenciách, štýloch či trendoch. To znamená, že pred nami defiluje veľké množstvo zaujímavého materiálu z dejín čitateľskej kultúry, ktorý však vyžaruje ten vzácny magnetizmus alebo väzbové prepojenia, že sa nám postupne z neho vyskladá predstava o danom probléme v paradigme reflektovaného obdobia či územia.

Tento presahový ponor jednotlivých tém rozložených po dĺžke časovej osi sa na viacerých miestach vynára, a tak môžeme sledovať aj niť práve tej témy, ktorá nás zaujíma – napríklad cenzúra, gramotnosť, medialita, problémy genderu, ničenie kníh, zberateľstvo kníh, vzdelávanie, duchovné hodnoty, vzťah politiky a literatúry a mnohé iné. Zároveň treba povedať, že kniha naplní čitateľa práve tým, čo sľubuje žáner kalendária. Viac ukazuje, čo sa deje, ako vysvetľuje, prečo sa tak deje – ísť touto cestou znamená postupne zaplňovať mapu čitateľskej kultúry všakovakými udalosťami, mílnikmi, faktami, osobnosťami, artefaktmi čitateľskej kultúry, ale rovnako i takými jej javmi, ktoré patria skôr do kurióznej či bizarnej proveniencie – jednoducho ho vo svojej historickej fakticite ukazuje ako naozaj celosvetový fenomén.

Pri zostavovaní knihy si autor uvedomoval niektoré dôležité metodologické danosti takto zamýšľanej práce, ktoré sa týkajú predovšetkým enormného množstva ponúkajúceho sa materiálu na systematické spracovanie. Patria k nim tzv. prezentizmus a europocentrizmus. Zatiaľ čo prvý sa vzťahuje k tomu, že prirodzene inklinujeme k tomu, čo nám je časovo bližšie, zároveň o tom máme aj viac informácií a tieto udalosti sú uvádzané v zhustených časových odstupoch, tak druhý princíp vychádza z toho, že náš stredoeurópsky priestor je duchovne živý práve z podstaty európskej kultúrnej a čitateľskej tradície. Napriek tomu autor nevynecháva ani podstatné body mimoeurópskych dejín čítania, vhodne ich kontextualizuje, vytvára protiváhu naznačených civilizačných rozdielov a pluralizuje tak pohľady na kultúru čítania v rámci širokého rámca medziliterárnych spoločenských, ba svetovej literatúry (v stále prítomnom kontexte čitateľstva).

Ak by sme šli po špirále hierarchie jednotlivých literárnohistorických jednotiek nižšie, tak sa dostaneme na úroveň národných literatúr, ktoré majú v kalendáriu tiež svoje zastúpenie. Najviac sa, samozrejme, zviditeľňujú z národnoliterárneho hľadiska aspekty čitateľskej kultúry českého

kultúrneho, literárneho a čitateľského prostredia (teda takého rozloženia čitateľstva, ktoré autor ako odborník na českú kultúru čítania výborne pozná), neskôr aj doplnené o slovenský rozmer tejto proveniencie (v rámci Československa). Práve tieto miesta, podporené vždy uložením danej udalosti na os chronologického zadenfinovania, dokážu vytvárať plastickú predstavu o nadväznosti i paralelnosti niektorých javov svetovej či európskej literatúry vo vzťahu k stredo európskemu priestoru, ktorý je užšie koncentrovaný práve v českom (resp. československom) kultúrnom čitateľskom prostredí. Týmto spôsobom sa čitateľ dokáže pohybovať jednotlivými údajmi naozaj prehľadne, čo mu umožňuje vytvárať si dobrú porovnávaciu perspektívu jednotlivých kultúrnych zázemí na línii domov – svet, ale napríklad aj na línii vtedy – teraz či kultúra orálna – kultúra písma.

Atraktivitu ponúkaného textu umocňuje autorova koncepcia radenia jednotlivých informácií do logicky nadväzujúcich celkov, čo má nielen vnútornú textovú synergiu, ale aj svoje špecifické grafické stvárnenie. Po úvodnej prehľadnej a metodologicky zásadnej štúdií o obsahu, rozsahu a premenách čitateľskej kultúry, nasleduje samotná „kalendárová“ časť, ktorá je rozdelená do šiestich kultúrno-umeleckých historických epoch a v rámci nich je rozmiestnených takmer sedemsto dôležitých informácií a udalostí čitateľskej kultúry. Pri jednotlivých epochách (starovek, stredovek, raný novovek, dlhé 19. storočie, krátke 20. storočie, koniec 20. a 21. storočie) uvádza výkladové vysvetlenie ich hlavných rysov a následne podstatných javov čitateľskej kultúry. Sú rozdelené na éru dominancie orality a dominancie písma. V rámci nich prechádzame postupne cez kultúru počiatku písma, dotýkame sa gramotnosti a pomaly ju prekračujeme, ďalej pokračujeme kultúrou kódexov a postupného zvyšovania masovosti knihy, s čím je spojená emancipačná misia čitateľstva, až sa dostaneme po kultúru nárastu gramotnosti, snahy o preskupenie mediálneho monopolu čítania a ustanovenie počítačového a digitálneho veku. Jednotlivé kapitoly vždy v závere vhodne dopĺňa ilustračný obrazový materiál v podobe konkrétnych artefaktov, ale i formou umeleckej reflexie či dokumentárno-publicistického zachytenia výrazných „emblémov“ čitateľskej kultúry týchto vývinových celkov.

Do tejto chvíle čitateľ využíval pri čítaní zaužívaný spôsob manipulácie s knihou, ktorý sa však pri „kalendárových“ častiach mení. Spoločne so zaujímavým výtvarným spracovaním knihy a voľbou jej dvojfarebnosti – čiernou vysádzané písmo dopĺňajú pútavo pôsobiace kriklavolosovou farbou vytlačené grafické časti a niekoľko ilustrácií, však autor umne vyzýva k možnosti autenticky zažiť niečo z kultúrnych dejín čítania priamo s touto knihou v rukách. Totiž, aby ste pohodlne čítali kalendár udalostí, tak musíte pootočiť knihu a držať ju, ako keby sa pred vami rozvinul staroveký zvitok. Jednotlivé chronologicky ukotvené body o udalostiach čitateľskej kultúry vám zároveň pred očami prechádzajú ako krátke správy odkazujúce skôr na rýchly sled informácií dnešného mediálneho sveta sociálnych sietí.

Prechádzanie šiestimi etapami čitateľskej kultúry je doplnené krátkou trojstranovou kapitolou, ktorá v duchu opakovania zhrnie všetko podstatné, čo sme putovaním časom čitateľskej kultúry absolvovali, pretože definuje jej desať kľúčových udalostí. Tie sú základnými piliermi vývinu čitateľskej kultúry, od ktorých sa odvíjajú podrobnosti, jednotlivosti a tendencie. Veľmi dobrou pomôckou pre tých, ktorí v množstve informácií hľadajú konkrétny pojem, či chcú sústrediť pozornosť na niektorý problém, je na záver umiestnený menný a vecný register.

Azda je ešte vhodné pripomenúť, ako autor knihy vysvetľuje jej názov, ktorý úspešne zaujme a priláka čitateľa rovnako ako farebnosť obálky: „Představíme-li si dějiny lidstva jako jeden rok, dostavuje se v něm písmo (i čtení) až 20. prosince, od té doby se nás ale drží jako klišé.“ S týmto „votrelcom“ teda každodenne žijeme a jeho vplyv na ľudstvo je rozhodujúci, a napriek tomu, že čitatelia oveľa častejšie v porovnaní s autormi mlčia, je prenikanie do ich sveta, a teda aj do nášho spoločného sveta s touto knihou v rukách, veľkým dobrodružstvom.

Marián Kamenčík

KONTAKT

PhDr. Marián Kamenčík, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Filozofická fakulta
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovenská republika
marian.kamencik@ucm.sk